
MIRKO ĐORĐEVIĆ

SANJAR I NEIMAR UTOPIJE

On je bio veliki čovjek kojega zbog njegove nadmoćnosti gone zavidljivci, čovjek koji je svuda mirisao suparnike, potajne neprijatelje, zamke; prorok proganjan od zemlje do zemlje, koji je u džepu nosio gotov recept za ostvarenje neba na zemlji i uobražavao da svatko ide za tim da mu ga ukrade.

F. Engels: *Prilog historiji Saveza komunističara*

Kada je Engels izrekao ove reči 1885. godine, životna pustolovina, u doslovnom smislu reči, Vilhelma Vajtlina bila je završena, on je umro ostavivši za sobom jedan broj spisa iz kojih izbija duh nemira, prkosa i permanentne pobune. Na tim spisima ovoga sanjara i neimara *Utopije* trajno se utisnuo pečat čoveka koji je proleterski hrabro, upravo bakunjinovski prkosio bogovima. Među drugim delima Vajtling je ostavio za sobom i delo *Čovečanstvo, kakvo jeste i kakvo bi trebalo da bude*, jedan, u velikoj meri nov, i po mnogo čemu originalan utopijski koncept, koji je odavno zauzeo svoje mesto u istoriji socijalnog utopizma.¹⁾

Vilhelm Vajtling spada nesumnjivo u onu vrstu tvoraca utopijskih vizija koji su svoju Utopiju pesnički nemirno snivali i neimarski strasno gradili, prelazeći uvek i svuda put od sna do jave, od reči do dela, i — obratno. Jer, Vajtlingov utopijski koncept nije završen i zatvoren u sebe kao knjiga u svoje korice, njegov najbolji od svetova jednaki je azil i *jereticima* kao i onima koji, kad završe delo, posustanu u snevanju. Istina, Vajtling takođe spada u vrstu uto-

¹⁾ Naš osvrt posvećen je pojavi pomenute knjige Vilhelma Vajtlina kod nas, u solidnom prevodu M. Tabakovića, u izdanju „Grafosa“; Beograd, 1975. godine.

pista koji, kako bi se danas reklo, nisu imali (ne)sreću da dožive ostvarenje svojih ideala, i ta više nego osobena „privilegija“ čini njegovo delo i danas svežim, nadahnutim i, što ne treba da čudi, na svoj način aktuelnim.

Prednost, dakle, Vajtlingovog koncepta je u tome što nije svoju utopiju gradio samo od mogućeg, nego i od snova, od proleterske nade, uzleta do nemogućeg.

Njegova Utopija lišena je klasične *utopijske* fabule, sasvim je izvan one šeme utopijskih vizija koja je postala famozni „trik“, upravo iz razloga što je poetski inspirisana, što je ponikla kao delo, iz daha čoveka koji je bio baš u onom smislu koji Engels naglašava, protivrečan u najboljem i stvaralačkom smislu te reči.

Na početku, i uopšte u strukturi dela u celini, ne dominira klasični utopijski *inventar*, nema pred sobom čudnu i imaginarnu zemlju, negde iza sedam gora, nije pred nama ostrvo zaboravljenih *srećnih* divljaka, on nas literarno ne fascinira slučajno nađenim rukopisom, nema imaginarnog putnika koji priča i svedoči „istinite“ zgone o srećnom uređenju ljudske zajednice, — jednom reči, u Vajtlingovom delu ni pomena ne može biti o klasičnom i oveštalom utopijskom *pejzažu*. Kada je, uostalom, reč o klasičnom i nezaobilaznom kazivaču, kod Vajtlinga je sve odmah drugačije: on sam priča, pripoveda, svedoči. On je ne pripovedač nego propovednik, prorok.

Oslobodivši se predrasuda i inventara utopije kao zanata, Vajtling je prorok sveta koji treba da nastupi, sudija svetu koji treba da nestane. To je razlog što je ovaj utopijski koncept i stilski, literarno u najvećoj meri drugačiji, nov u odnosu na one vizije koje smo imali daleko pre pojave socijalizma. Vajtling govori stilom poslanica, onim nadahnutim stilom proroka.

Duh Vajtlingove Utopije nije totalitaran iako njegovo delo pripada vrsti tzv. pozitivnih socijalnih utopija, onih utopija koje se najpre počinju događati upravo u smislu kako će to pokazati novina danas poznata pod imenom *anti-utopija*, mada ćemo sresti i neke momente koji na to podsećaju. To bi u prvom redu bili oni momenti koji podsećaju na koncept Etjena Kabea o budućem uređenju ljudskoga društva na osnovama socijalne pravičnosti. (Između ostalog, i po ovim elementima zaključivalo se pogrešno da je Kabe autor ovoga Vajtlingovog dela i što sve naravno spada u oblast književne legende).

Ovaj neumorni propovednik sa nemirom u *kostima svojim*, daleko je bliži Furijeu, nego Kabeu jer, njegova utopija ne nosi u sebi klicu mogućnosti da se obistini u negativnom smislu reči; ona je jedan san o pravednosti koji se može ostvarivati po meri čovekovih mogućnosti — o kojima Vilhelm Vajtling nije imao iluzija. Iz tih razloga mu i jedan Servije daje tako važno mesto u karici utopijskih vizija koje su prethodile pojavi Marksovog socijalizma, u svojoj *Istoriji utopije*. Istina, ovaj istoričar utopija ostaje na ovome, iako se drugim manje važnim pojavama mnogo šire bavi.²⁾

Međutim, sam Vilhelm Vajtling propovedao je strasno i sa žarom proroka „veliki savez žetelaca“, spajajući ovom metaforom kategorije *Rada* i *Ljubavi* kao osnova na kojima može biti sagrađena zgrada buduće pravedne ljudske zajednice. Slobodan od metafizičkih uzleta, ukorenjen sasvim u zemaljsko, on sebe najavljuje kao apostola buduće pravde. On je verovao da „siromašnih ima samo među bogatima a bogatih samo među siromašnima“ i u tom smislu jasno isticao osnovu i strukturu socijalne nejednakosti sveta, koji treba da bude zamenjen ljudskim radom, boljim svetom.

Ima aktuelnosti i u ovom, naravno veoma jednostavnom zaključku, aktuelnosti našega današnjega časa, u svetu gde živimo.

Po svemu bi se očekivalo da Vajtling, kada bi bio dosledan utopijskim vizijama do njega, bude *mašinoklast*. Međutim, to sa njim nije slučaj, on izvanredno dobro zapaža problem raspodele dobara, društvenog rada i bogatstava, iako, naravno, o problemima dehumanizacije sveta nika-ko ne govori na nama blizak način.

Zaljubljenik opšte pravde i buduće zajednice dobara, Vajtling ipak ne pojednostavljuje nikako i nimalo problem raspodele i korišćenja dobara, što je tako karakteristično za utopijske idealizacije njegovoga veka. Štaviše, njegova se zapažanja približavaju često minucioznosti psihološkog detalja. „Čak radniku, kada obuče novo odelo, drugi radnik koji ga nema nije pristojan“, — jedan je od takvih primera kakvih nećemo često sresti ni kod Kabea.³⁾ Istina, vrednost ovakvih zapažanja dosta je umanjena kada obratimo pažnju na činjenicu da i kod Vajtlinga imamo tragove uniformisanoga društva u do-

²⁾ Uporediti o tome delo Žana Servijea *Histoire de L' utopie*, éd., Gallimard, Paris, 1967., p. 253. Servije se, uglavnom, zanima za genetičku vezu između utopija i kasnijeg, Marksovog socijalizma, istražujući samo zapadnoevropsku tradiciju ovih ideja.

³⁾ V. Vajtling: *Čovečanstvo...*, „Grafos“, Beograd, 1975. str. 12.

slovnom smislu reči. U njegovom projektu srešćemo i ovakva zapažanja, ovakve *namere*: „Materijal za odeću, za građevine i za nameštaj proizvodi se i oblikuje takođe prema planovima ministarstva. Kroj i oblik istih određuju vlasti uz učešće upravnika radova svakoga zanata“, što sve u velikoj meri opominje na tragove Kabea i Furijsa.⁴⁾ Međutim, ovi detalji su u Vajtlingovoj propovedi usamljeni, skoro slučajni. Kabeova Utopija naseljena je mišnim i tihim stanovnicima, čednim devojkama, strasti su sasvim *isključene*, nema razvoda braka, opšta harmonija vlada kao u zemlji iz bajke. U Vajtlinga toga nema, on se svesno čuva da preterano idealizuje, jednom reči, iako proročki zanet, on je daleko realniji.

Carstvo slobode po njemu, počinje obavezno s onu stranu i izvan carstva nužnosti. To je smela vizija o radosti rada koji nije *rabota*, težak teret i trud već stvaranje, iskrena vera da horizont čovekove slobode započinje kada se uzmogne odvojiti praznik od radnoga dana — u korist *praznika* rada, nasuprot *petočasovnoj* obavezi. „Rad više neće biti nikakav teret, kratkoća i promena pretvoriće ga u zadovoljstvo. Jedni će raditi pre podne, drugi posle podne, a treći opet noću.“ — nastavlja Vajtling, podsećajući neposredno i potpuno na glasovitu Marksovu viziju isticanu ne samo u *Kapitalu*, nego i češće.⁵⁾

Da je Vilhelm Vajtling utopista koji je hrišćanski inspirisan nije mnogo novo i jedva da bi bilo i potrebno to isticati. Ton novozavetnih Pavlovih poslanica koji prožima celokupnu strukturu njegovih kazivanja, naglašavanje kategorije *Ljubavi* su sasvim jasni i sasvim vidljivi. Međutim, njegov stav prema hrišćanstvu je mnogo složeniji, čak jasniji i što je ovoga puta najvažnije — neposredno aktuelniji. Od vremena još kako je u Crkvi počela *Konstantinovska era*, po Vajtlingovom mišljenju, i sama se Crkva institucionalizovala u klasnom sme u i duh utopijskih vizija preselio se u jeretike i sanjare. Vajtling nema pred sobom, istina, viziju buduće republike koja će ukinuti pesnike i sveštenike, ali — a danas u eri *dijaloga* to je važno — jasno uočava potrebu da se precizno odredi ljudska mogućnost pravilne i pravične raspodele društvenih dobara.

Jedna mogućnost neposrednog upravljanja nad stvarima, jedna vera u potrebu kreativne destrukcije protiv svakog oblika i vida etatizma koji će dugo inače, biti potreba važniji su za Vajtlinga od propovedi koja je verbalno oprede-

⁴⁾ V. Vajtling: *Op. cit.*, p. 34

⁵⁾ V. Vajtling: *Op. cit.*, p. 15.

ljena za pravdu i ljubav a stvarno, k'lasno određena i isključiva i zasnovana na korišćenju tuđih rezultata rada.⁹⁾

Vajtlingova utopija uosta'om, nije opterećena isključivostima, u njoj sloboda nije građanima propisivana zakonima i davana deo po deo, to nije etatizovana i centralizovana državna struktura nego oblik organizacije u kome je obezbeđeno „proizlaženje rukovodeće vlasti iz opštih izbora“ a građanima pružena puna mogućnost „opozivanja iste“. Za razliku od Kabea, i tolikih drugih utopista koji se idealizuju ostalo upravo zapliću kod problema slobode, Vajtling proglašava princip da „svako ima, osim prava drugih, najveću slobodu postupanja i govora“. Glasom proroka tonom poslanica koje treba da donesu svetlost njegove proleterske vere, on kaže o toj istoj slobodi i ovo: „Ali ne smatrajte nikoga vašim neprijateljem samo zato što drugačije misli od vas. jer svi mi prolazimo kroz iste zablude pre nego što nam se stvari razjasne.“

Što ćemo retko sresti kod mnogih utopista, kod Vajtlinga sumnja u *najbolji od svetova* nije zabranjena.

Sam duh te večite sumnje kreativna je snaga za njega.

Nosilac toga duha je stalež „nastavnika“, učeni ljudi ili inteligencija, bar onim delom koji se odnosi na duhovne tvorevine koje postaju zajednička poteba svih. Istina, Vajtling se na ovome ne zadržava mnogo, i kod njega je uloga *inteligencije* svedena na pedagoški nivo.

Još je jedan momenat vredan osvrta po svojoj aktuelnosti.

Buduća zajednica neposrednih proizvođača iako oslobođena pogubnoga etatizma, nije anarhistički postavljena ni na nebu ni na zemlji. Država i *Senat* imaju čak značajnu ulogu, ali Vajtling ne ide dotle da ljudsko društvo pretvori u srećni mravinjak. Covečiji duh mora biti slobodan, jer, neće se nikada dopadati svima oblik „saveznog nameštaja“ niti „opšti jelovnik“.

Vajtlingova vizija ne podrazumeva jedan završen svet neslobode bez obala. Njegova vizija utopijske budućnosti isuviše je otvorena i slobodna da nikako nije mogla, niti će, kako se to i „do-

⁹⁾ Ovom prilikom ukazaćemo na članak J. Kuničića *Vrijednost Utopija* objavljen u reviji *Crkva u svijetu*, br. 2, za 1972, pp. 126—134., koji valjano interpretira stav Crkve o utopijama, analizirajući službena dokumenta i papske alokucije, koji se odnose na temu. „Kršćanstvu ne trebaju ni mitovi ni utopije“ — jedan je od suštinskih zaključaka ovoga autora koji je jasno opredeljen za ostvarenje „hrišćanskih ideala“ u okviru Crkve kao institucije.

gađalo“ mnogim utopistima, postati *Magna Charta byrocrata* u rukama etatista. Elementi milenarizma kojih nije oslobođena nijedna vizija budućnosti — kod Furijea planovi reforme imaju i kosmičke razmere — čak su naglašeni. Ovakvo shvaćen utopizam nije, dosledno bukvalnom i uobičajenom smislu reči, *jerres*, odnosno, ako to jeste, onda svakako u najboljem smislu te reči. Ovakva *jerres* je samo jedan oblik trajanja duhovnog nemira čovekovog koji je preti ostavka, jedna bar, stvaralaštva kao potrebe čovekove.

U tom smislu Vajtlingova knjiga na našem jeziku, iako dolazi posle mnogo godina, nije nikako zakasnila.

